

Абагульнім і запомнім. Рэспубліка Беларусь у 1991 г. стала суверэннай дзяржавай. У Беларусі вылучаецца каля 1500 адміністрацыйных адзінак, у т. л. 6 абласцей і 118 раёнаў.

1. Пeralічыце асноўныя этапы фарміравання тэрыторыі Беларусі. 2. Якія адзінкі АТП існавалі ў Беларусі ў розныя часы? 3. Якія апошнія змены АТП Беларусі праводзіліся на ўзроўні абласцей і раёнаў?

4. Карыстаючыся картамі атласа, вызначце раённыя цэнтры, больш аддаленыя ад абласных цэнтраў, чым ад Мінска.

Ад тэорыі да практыкі. Якія галоўныя адміністрацыйныя адзінкі, на ваш погляд, мэтазгодна пакінуць пры ўдакладненні адміністрацыйнага падзелу?

§ 3. Геаграфічныя даследаванні

Узгадваем. З якой мэтай праводзяцца геаграфічныя даследаванні? Які ўнёсак у развіццё геаграфічных даследаванняў свету зрабілі ўрадженцы Беларусі? Якія сучасныя геаграфічныя навукі развіваюцца найбольш хуткімі тэмпамі?

Асноўныя этапы геаграфічных даследаванняў Беларусі. Даследчыкі з Беларусі прымалі ўдзел у вывучэнні многіх куткоў свету. Апісанні іх падарожжаў утрымліваюць фактычны матэрыял пра прыроду і насельніцтва краін, у якіх яны пабывалі. Іх імёны можна знайсці на геаграфічных картах розных рэгіёнаў свету. *Прывядзіце прыклады і знайдзіце такія геаграфічныя аб'екты на картах.* Асабліваю цікавасць выклікаюць даследаванні Беларусі. У розныя часы яны мелі свае асаблівасці, адрозніваліся метадыкай, абсталяваннем, арганізацыяй (мал. 7).

Дасавецкі (да 1918 г.)
Тэрыторыя ў складзе ВКЛ,
Рэчы Паспалітай,
Расійскай імперыі

Даваенны (да 1939 г.)
Тэрыторыя без
Заходняй Беларусі

Сучасны
(пасля 1945 г.)
Тэрыторыя краіны
ў сучасных межах

Мал. 7. Этапы геаграфічных даследаванняў Беларусі

На дасавецкім этапе даследаванні насілі эпізадычны характар і звычайна не ахоплівалі ўсю тэрыторыю Беларусі. Аднак ужо да канца этапу з'явіліся карты, адкрыты радовішчы карысных выкапняў, растлумачана ўтварэнне рэльефу, арганізаваны метэаралагічныя і гідралагічныя станцыі і пасты, сабраны статыстычныя звесткі пра прыродныя рэсурсы, насельніцтва і гаспадарку Беларусі.

Даследаванні тэрыторыі Беларусі на дасавецкім этапе. Першыя звесткі пра рэльеф і гідраграфію Беларусі ўтрымліваюцца на антычных і сярэднявечных картах. Напрыканцы XVI ст. па ініцыятыве нясвіжскага князя Мікалая Крыштофа Радзівіла была падрыхтавана і выдадзена ў 1613 г. у Амстэрдаме карта ВКЛ. Радзівілаўская карта стала здабыткам еўрапейскай картаграфіі. На працягу двух стагоддзяў яна была лепшай картай нашай радзімы. Затым тэрыторыя Беларусі была паказана на картах польскіх картографіаў.

Найбольшы ўнёсак у картаграфаванне Беларусі ў XIX ст. зрабіла экспедыцыя ваенных тапографіаў, арганізаваная па ініцыятыве Васіля Якаўлевіча Струвэ. Экспедыцыю ўзначальваў вядомы рускі геадэзіст Карл Іванавіч Тэнер. Яна працавала амаль 50 гадоў. Былі складзены падрабязныя ваенна-тапаграфічныя карты губерняў (трохвёрсткі), праведзены геадэзічныя вымярэнні.

У XVIII ст. з развіццём суднаходства і лесасплаву ўзнікла патрэба ў будаўніцтве каналаў. На працягу XVIII–XIX стст. каналамі былі злучаны сістэмы Прыпяці і Заходняга Буга, Прыпяці і Шчары, Бярэзіны і Заходняй Дзвіны, Нёмана і Віслы. Якая асаблівасць геаграфічнага становішча абумовіла неабходнасць будаўніцтва каналаў?

Для арганізацыі работы транспарту, сельскай і лясной гаспадаркі неабходны даследаванні прыродных кампанентаў. Сістэматычныя назіранні за прыроднымі ўмовамі ў Беларусі пачаліся на рубяжы XVIII–XIX стст. У 1808 г. у Магілёве была адкрыта першая метэастанцыя, праз два гады — у Віцебску, а ў пачатку XX ст. на тэрыторыі Беларусі ўжо функцыянавала каля 100 дзяржаўных і прыватных метэастанцый і пастоў. Для забеспячэння суднаходства ў XIX ст. пачалі праводзіцца назіранні за ўзроўнем вады ў рэках і лядовым рэжымам на гідралагічных пастах. Першыя з іх былі арганізаваны ў Віцебску (1838 г.), Пінску, Тураве, Мазыры, Гомелі, а да канца этапу вадамерная сетка налічвала 20 гідрапастоў. Даследаванні глеб Беларусі пачаліся з заснавання ў 1848 г. Горы-Горацкага земляробчага інстытута, які лічыўся адной з лепшых сельскагаспадарчых устаноў

Еўропы. Вялікае значэнне ў развіцці геаграфічных даследаванняў Беларусі меў і Віленскі ўніверсітэт, у якім вучыліся Ігнат Дамейка, Іосіф Ходзька і іншыя вядомыя даследчыкі.

Экспедыцыйнае вывучэнне Беларусі. Экспедыцыйныя даследаванні пачаліся ў канцы XVIII ст., калі Беларусь увайшла ў склад Расійскай імперыі. Расійская Акадэмія навук накіроўвае для вывучэння прыроды і гаспадаркі далучаных тэрыторый навуковыя экспедыцыі. Так, пад кіраўніцтвам Івана Іванавіча Ляпёхіна вывучаліся прыродныя рэсурсы тэрыторыі, размешчанай у басейне Дняпра і Заходняй Дзвіны. Такі ж комплексны характар мела і іншая акадэмічная экспедыцыя на чале з Васілём Міхайлавічам Севяргіным. Яна праходзіла ў 1802–1803 гг. на тэрыторыі, размешчанай у басейне Нёмана.

Велізарнае значэнне для вывучэння прыроды Палесся мела комплексная Заходняя экспедыцыя, якую ўзначальваў Іосіф Іпалітавіч Жылінскі. Асноўнай яе мэтай было асушэнне балот Палесся. Экспедыцыя была арганізавана ў канцы XIX ст., і доўжылася яна больш за 25 гадоў. У ёй бралі ўдзел вядомыя расійскія навукоўцы: Васіль Васільевіч Дакучаеў, Аляксандр Іванавіч Ваеўкаў, Яўген Уладзіміравіч Апокаў і інш. Вынікам даследаванняў стаў генеральны план асушэння палескіх балот. Арганізаваны метэастанцыі ў Пінску, Васілевічах, створаны вадамерныя пасты, даследчая ферма (Рэчыцкі раён), дэталёва даследаваны рэльеф Палесся. Праведзена асушэнне балот на вялікай плошчы.

Даследаванні прыроды і гаспадаркі Беларусі на даваенным этапе. На дадзеным этапе актывізавалася вывучэнне прыродных умоў і гаспадаркі Беларусі. З’явіліся нацыянальныя навучальныя і навуковыя ўстановы, былі заснаваны Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт і Акадэмія навук Беларусі. Даследаванні пачалі праводзіцца планамерна і ахопліваць усю тэрыторыю рэспублікі.

Далейшае развіццё атрымалі даследаванні рэльефу і геалагічнай будовы. У 1919–1930 гг. праведзена 10-вёрстная геалагічная здымка тэрыторыі краіны. Яе вынікам стала адкрыццё шэрагу карысных выкапняў. У геаграфічнай навуцы ўмацавалася ўяўленне пра ролю зледзяненняў у фарміраванні рэльефу і чацвярцічных адкладаў. Пад кіраўніцтвам Маргарыты Мсціславаўны Цапенка выйшла ў свет карта чацвярцічных адкладаў рэспублікі, распрацавана класіфікацыя рэльефу.

Праводзяцца даследаванні водных аб’ектаў. З 1931 г. пачала дзейнічаць служба гідралагічных прагнозаў. Была складзена першая база даных, якая ўключала характарыстыкі водных рэсурсаў 130 рэк і 15 азёр. Пашырылася сетка метэастанцый. У 1930 г. створана Мінская

гідраметэаралагічная абсерваторыя. Пачалі складацца рэгулярныя прагнозы надвор'я. Найбольшы ўнёсак у кліматычныя даследаванні зрабіў Аляксей Іванавіч Кайгародаў.

Узрасло значэнне даследаванняў глебавага покрыва. Створана Беларуская сельскагаспадарчая акадэмія, арганізаваны НДІ аграглебазнаўства і ўгнаенняў АН БССР. Пачаліся даследаванні глеб гаспадарак. Вялікае практычнае значэнне ў галіне класіфікацыі глеб мелі працы Якава Нікіціча Афанасьева. Выйшла ў свет першая зводная карта глеб БССР. Прадаўжалася вывучэнне расліннага і жывёльнага свету. Створаны першыя запаведнікі: «Бярэзінскі» (1925 г.), «Белавежская пушча» (1939 г.). Распрацавана тыпалогія лясоў.

На новы ўзровень падняліся геаграфічныя даследаванні прамысловасці, сельскай гаспадаркі, насельніцтва краіны. Вядучымі ўстановамі па правядзенні эканоміка-геаграфічных даследаванняў сталі Дзяржплан БССР, Інстытут эканомікі АН БССР і інш. Вялікі ўнёсак географы зрабілі ў распрацоўку пытанняў індустрыялізацыі краіны, размяшчэння прадукцыйных сіл у сувязі з рэалізацыяй плана ГОЭЛРО. Былі абгрунтаваны схемы раяніравання, якія прадугледжваюць стварэнне ў Беларусі адміністрацыйных абласцей. У 1919–1941 гг. актывізавалася вывучэнне пытанняў аптымізацыі тэрытарыяльнай структуры сельскай гаспадаркі. У 1936 г. выйшаў у свет дапаможнік «Эканамічная геаграфія БССР» з апісаннем галіновай і тэрытарыяльнай структуры гаспадаркі краіны.

Унёсак у даследаванні Беларусі Аркадзя Антонавіча Смоліча. Вялікі ўнёсак у станаўленне геаграфіі ў Беларусі зрабіў А. А. Смоліч — навуковец-географ, грамадскі і палітычны дзеяч (мал. 8). Ён напісаў некалькі фундаментальных геаграфічных прац. Сярод іх першы падручнік для беларускай школы «Геаграфія Беларусі», які адкрываўся эпіграфам «Каб Беларусь перастала быць краем, невядомым для саміх беларусаў». Падручнік быў апублікаваны ў 1919 г. у Вільнюсе, а потым тройчы перавыдаваўся. Быў выдадзены падручнік для ВУ «Кароткі курс геаграфіі Беларусі».

Мал. 8. А. А. Смоліч

Навуковая дзейнасць А. А. Смоліча была рознабаковай. Яго артыкул «Тыпы геаграфічных краявідаў Беларусі» стаў першай ландшафтнай працай у Беларусі. За працы «Размяшчэнне насельніцтва на тэрыторыі БССР» (1928 г.) і «Сельскагаспадарчыя раёны БССР у 1927–1928 гадах» (1930 г.) ён быў узнагароджаны Малым залатым медалём Рускага геаграфічнага таварыства.

Роля геаграфічных даследаванняў у вырашэнні гаспадарчых задач на сучасным этапе. Сучасны этап геаграфічных даследаванняў Беларусі мае шэраг адметных рыс. Яны грунтуюцца на вялікім фактычным матэрыяле папярэдніх этапаў. Вылучылася шмат напрамкаў у сістэме геаграфічных навук: геаграфія турызму, геаэкалогія, геадэмаграфія і інш. Праведзены дэтальныя глебавыя, геалагічныя і іншыя здымкі тэрыторыі Беларусі. Складзены буйнамаштабныя тэматычныя карты. Паспяхова развіваецца прагназаванне, мадэліраванне, ствараюцца геаінфармацыйныя сістэмы. Даследаванні праводзяць НДІ і лабараторыі. Фактычны матэрыял, сабраны навукоўцамі, абагульнены ў манаграфіях, даведніках, атласах. Асабліва можна вылучыць энцыклапедыі «Прырода Беларусі» (1986–1989 гг. і 2009–2011 гг.).

На тэрыторыі краіны праведзена сярэднямаштабная геалагічная здымка. Адкрыты шэраг радовішчаў карысных выкапняў: нафты, калійных і каменнай солей, мелу, даламіту і інш. Неаднаразова ўдакладняліся і выдаваліся геалагічныя і геамарфалагічныя карты. Было праведзена геамарфалагічнае раяніраванне тэрыторыі рэспублікі. Выйшлі ў свет буйныя абагульняючыя працы: «Рэльеф Беларусі» (1988 г.), «Геалогія Беларусі» (2001 г.), «Карысныя выкапні Беларусі» (2002 г.).

Мал. 9. В. П. Якушка

У галіне даследаванняў рэк і азёр узрасла якасць гідралагічных прагнозаў. Рэгулярна вядзецца водны кадастр Беларусі. Паспяхова вырашаюцца праблемы комплекснага выкарыстання водных рэсурсаў. У БДУ функцыяніруе навуковая школа возеразнаўства, заснаваная прафесарам Вольгай Піліпаўнай Якушка (мал. 9). Праведзены даследаванні азёр, выканана іх класіфікацыя, складзена і рэгулярна абнаўляецца інфармацыйная база па азёрах краіны. Выйшлі ў свет «Блакiтная кнiга Беларусі» (1994 г.), энцыклапедыя «Блакiтны скарб Беларусі» (2007 г.).

Дзякуючы выкарыстанню камп'ютараў, касмічных здымкаў павялічылася дакладнасць прагнозаў надвор'я. Пастаянна выдаюцца даведнікі па клімаце Беларусі. Сучасныя даследаванні накіраваны на вывучэнне праблемы змены клімату, асаблівасцей клімату гарадоў, уздзеяння клімату на чалавека і гаспадарчую дзейнасць і г. д.

У 1960-х гг. былі складзены глебавыя карты ўсіх гаспадарак рэспублікі. Распрацавана класіфікацыя глеб, праведзена глебава-геаграфічнае раяніраванне. Пад кіраўніцтвам Андрэя Рыгоравіча Мядзведзева праведзена якасная ацэнка глеб Беларусі для іх выкарыстання ў сельскай гаспадарцы.

Дзякуючы працам Валерыя Станіслававіча Аношкі (мал. 10) з'явілася новая галіна геаграфічнай навукі — меліярацыйная геаграфія.

У 1950–1960-х гг. пад кіраўніцтвам Васіля Аляксеевіча Дзяменцьева пачаты ландшафтныя даследаванні. Супрацоўнікамі БДУ прапанавана некалькі схем фізіка-геаграфічнага раяніравання. У 1980–1990-х гг. праведзена класіфікацыя прыродных і антрапагенных ландшафтаў, выйшла ў свет ландшафтная карта Беларусі (1985 г.). У рамках ландшафтнай школы паспяхова вырашаюцца пытанні захавання ландшафтнай разнастайнасці, вывучэння гарадскіх ландшафтаў.

Асноўны напрамак эканоміка-геаграфічных даследаванняў — вырашэнне эканамічных і сацыяльных праблем рэспублікі, удасканаленне тэрытарыяльнай арганізацыі прамысловасці, сельскай гаспадаркі, транспарту, сацыяльнай сферы, насельніцтва і г. д. Пачынаючы з сярэдзіны XX ст. у БДУ пад кіраўніцтвам Мікалая Тарасавіча Раманоўскага і Івана Іванавіча Трухана праводзіліся даследаванні тэрытарыяльнай арганізацыі прамысловасці БССР. На сучасным этапе вырашаюцца праблемы размяшчэння асобных галін прамысловасці. Геаграфічныя даследаванні сельскай гаспадаркі дазволілі выявіць тэрытарыяльныя адрозненні ў спецыялізацыі сельскагаспадарчай вытворчасці рэгіёнаў рэспублікі. Выгаднае геаграфічнае становішча Беларусі на скрыжаванні транспартных шляхоў абумовіла развіццё геаграфічных даследаванняў транспарту, транспартнай лагістыкі.

Хуткімі тэмпамі развіваецца геаграфія насельніцтва. У навуковых працах разглядаюцца праблемы дынамікі насельніцтва, размяшчэння працоўных рэсурсаў, дэмаграфічныя праблемы буйных гарадоў і сельскай мясцовасці, асаблівасці сельскага рассялення. Усё большае значэнне маюць даследаванні невытворчай сферы, накіраваныя на ўдасканаленне яе тэрытарыяльнай структуры: геаграфія турызму, адукацыі, аховы здароўя і іншых галін.

Вялікіх поспехаў дасягнула картаграфія. З'явіліся буйнамаштабныя тэматычныя карты Беларусі і асобных яе рэгіёнаў. У 2002 г. выйшаў Нацыянальны атлас Беларусі, які падвёў вынікі геаграфічнага вывучэння тэрыторыі Беларусі ў XX ст. Атлас стаў базай для распрацоўкі нацыянальных і рэгіянальных праграм эканамічнага і сацыяльнага развіцця краіны. У 2017 г. выйшаў Геаграфічны атлас настаўніка з інфармацыяй пра прыроду, гаспадарку і сацыяльную сферу свету і Беларусі.

Мал. 10. В. С. Аношка

Абагульнім і запомнім. У даследаваннях Беларусі вылучаюцца тры этапы. Самыя вядомыя экспедыцыі першага этапу: акадэмічныя І. І. Ляпёхіна і В. М. Севяргіна, ваенных тапографістаў К. І. Тэнера (сярэдня XIX ст.), Заходняя па асушэнні балот Палесся І. І. Жылінскага (канец XIX ст.). На другім этапе даследаванні сталі праводзіцца навуковымі ўстановамі планамерна і ахопліваць усю тэрыторыю краіны. На сучасным этапе развіваецца прагназаванне, мадэліраванне, геаінфармацыйныя тэхналогіі.

1. Чаму геаграфічныя даследаванні Беларусі падзяляюцца на тры этапы? 2. У якіх гарадах і калі пачалі праводзіцца назіранні на метэастанцыях і гідрапастах? 3. Які ўплыў на геаграфічныя даследаванні аказвае развіццё інфармацыйных тэхналогій? 4. Якія дасягненні ў картаграфаванні Беларусі на сучасным этапе?

5. Чаму на першым этапе найбольшых поспехаў дасягнулі даследаванні ў галіне картаграфіі? 6. Якое значэнне мелі для развіцця геаграфіі Беларусі найбуйнейшыя экспедыцыі першага этапу? 7. На даследаванні якіх праблем павінны, на ваш погляд, засяродзіць увагу навукоўцы-географы? 8. Якую практычную накіраванасць маглі б мець даследаванні вашага рэгіёна?

Ад тэорыі да практыкі. 1. Па картах атласа знайдзіце каналы і складзіце кароткія паведамленні пра іх будаўніцтва. 2. Складзіце прэзентацыю або падрыхтуйце паведамленне пра градусныя вымярэнні дугі мерыдыяна (дугі Струве), праведзеныя ў пачатку XIX ст. пад кіраўніцтвам К. І. Тэнера. 3. Падрыхтуйце прэзентацыі пра навуковыя дасягненні беларускіх географістаў на даваенным і сучасным этапах.

§ 4. Геаграфічныя назвы

Узгадаем. Якія назвы геаграфічных аб'ектаў сваёй мясцовасці вы ведаеце? Узгадайце назвы цікавых геаграфічных аб'ектаў мацерыкоў і краін свету.

Тапаніміка. З даўніх часоў людзей цікавіла паходжанне назваў геаграфічных аб'ектаў. Сваё адлюстраванне ў назвах знайшлі асаблівасці прыродных кампанентаў, гісторыя фарміравання тэрыторыі, напрамкі гаспадарчай дзейнасці. У Беларусі зараз налічваецца больш за 200 гарадскіх паселішчаў, каля 23 100 сельскіх населеных пунктаў, каля 21 000 рэк і ручаёў, звыш 10 000 азёр і вадасховішчаў, сотні назваў радовішчаў карысных выкапняў, вуліц і плошчаў, іншых прыродных і гаспадарчых аб'ектаў. І ўсе яны маюць свой канкрэтны адрас у выглядзе геаграфічнага імя.